

RICHARD PRAŽÁK

CESTY UHERSKÝCH HUMANISTŮ REFORMOVANÉHO VYZNÁNÍ DO ČESKÝCH ZEMÍ V PŘEDVEČER TŘICETILETÉ VÁLKY

Od 2. poloviny 16. století se dostává v Evropě do velké obliby cestopisná literatura. Souvisí to z počátku především se zámořskými objevy a velkými mezikontinentálními plavbami (srov. např. rozsáhlou práci Hackluyho *The Principal Navigations, Voyages and Discoveries of the English Nation* z r. 1589 a ještě starší Ramusiovo dílo *Delle Navigatione et Viaggi* z let 1590 – 1599), později se uplatňuje též zřetel k poznání bližších i vzdálenějších zemí jako součást pozdněrenesanční humanistické ideologie, snažící se překročit úzký rámec národních teritorií a chápající získávání cestovních poznatků jako součást universálně pojatého humanistického vzdělání. V roce 1591 se setkáváme již s pojmem *De arte peregrinandi* (O umění cestovatelském); pod tímto názvem vyšly tehdy v Norimberku ukázky z cestopisných děl Glataroliho, Turlera i Pirckmaira a již v roce 1577 publikoval v Basileji švýcarský humanista Theodor Zwinger encyklopedicky pojatou metodologii cestopisné literatury *Methodus apodemica*. Jen o dva roky později vydává Dávid Zsigmond Kassai v Tübingen svou elegii *Elegia, continens hodoeporicon itineris Germanici* a veršované cestopisné pokusy humanistické doplňují v Uhrách i díla prozaická, jakým je např. *Hodoeporicon* Jánose Décsiho Baranyaiho (vyšel ve Wittenbergu 1587) s vylíčením autorovy cesty do Polska. V tvorbě uherských humanistů se objevují v hojnější míře již také latinské cestopisné záznamy a deníky (jako např. benátský deník Juraje Thurza z r. 1597 či wittenbergský deník Imricha Thurza z let 1615 – 1616).¹

Počátkem 17. století získala v Uhrách značný vliv kalvínská šlechta, a to hlavně v Sedmihradsku, jež se postupně stalo základnou stavovského protihabsburského odboje v Uhrách. Uherští kalvíni měli závažné slovo také v pozdním období uherské reformace i humanismu a postupně získali řadu rozhodujících pozic v politickém i kulturním životě země. Řada z nich studovala na zahraničních univerzitách, zvláště v Německu, a při cestách za studii procházela Čechami a Moravou. Také u uherských humanistů reformovaného vyznání nacházíme cestovní zápisky o návštěvě českých zemí. Důležité jsou tu zejména deníkové záznamy významného představitele

¹ Srov. k tomu zejména Iván Sándor Kovács, *Útleiro utazókatuzási irodalom a XVI.–XVII. században*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum X–XI, Szeged 1971, 79–85.

pozdního údobí uherské reformace, náboženského myslitele, básníka a filologa Alberta Molnára Szenciho, z jehož četných cest do českých zemí třeba připomenout zejména jeho pražský pobyt v roce 1604, kdy dedikoval císaři Rudolfovi II. svůj spis *Dictionarium latino-ungaricum* (Norimberk 1604) a přijel do Prahy proto, aby mu jej osobně odevzdal.

Albert Molnár Szenci (1574 – 1634) procházel českými zeměmi několikrát při svých cestách z Uher na německé univerzity. Již při své první cestě do zahraničí v roce 1590 prochází Moravou (20. listopadu navštívil Jihlavu) i Čechami (25. listopadu dorazil do Prahy) a poté nacházíme v jeho denících ještě záznamy o jeho cestách našimi zeměmi v letech 1604, 1612 a 1615. Při všech těchto cestách navštívil také Prahu. Obvykle se tu však zdržel jen několik málo dní (například v roce 1615 tu pobýval 24. až 29. července a účastnil se zde i slavnostních promocií v pražském Karolinu) a ostatními městy jen projížděl. Měl při tom dvě trasy; jedna vedla z Uher přes střední Moravu (Přerov) a druhá přes Moravu jižní a západní (Znojmo, Jihlava) vždy do Prahy, odkud pak pravidelně opouštěl naše území cestou vedoucí přes Plzeň a Kladruby do Německa.²

Za svého pobytu v Německu navázal Molnár styky i s řadou Čechů, kteří studovali zejména v Altdorfu.³ Už před Molnárem tu studoval od r. 1599 český humanistický básník Pavel z Jizbice, který měl stejně jako Molnár vřelý vztah k profesoru Konradu Rittershusiovi (Ritterhausnovi),⁴ a ještě dříve v šedesátých letech 16. století zde pobýval na studiích pozdější Molnárův pražský příznivec Martin Bacháček, jeden z předchůdců Jana Amose Komenského ve snaze o povznesení českého školství. Právě Bacháčkovi a dalším profesorům pražské university připsal Rittershusius svůj spis *Sacra strena* z roku 1602.⁵ Rittershusiovými přáteli byli i čeští humanisté Václav Morkovský ze Zástřihel (srov. jeho *Oratio de viro nobili* z roku 1596)⁶ a Jiří Carolides, který věnoval Rittershusiovi celou řadu oslavných básní ve svých sbírkách *Parentalia* (Praha 1601), č. 255, *Farrago symbolica sententiosa* (Praha 1597), fol. H 5b aj.⁷ Carolides měl smysl i pro uherskou problematiku, např. báseň *Guilhelmus Trczka a Lippa* napsal u příležitosti české vojenské výpravy do Uher na sklonku 16. století a v r. 1606 přeložil z latiny do češtiny tzv. *Píseň Matyáše krále uherského* (*Precatio Mathiae, regis Ungariae*).⁸ Tato báseň je naplněna

² Srov. k tomu *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, ed. Gábor Tolnai a Judit Vásárhelyi (ová), Budapest 1976, 474, 514–515, 527, 545.

³ Viz Heinrich Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, Köln-Graz 1963.

⁴ Srov. oslavné verše Pavla z Jizbice *Ad Conradum Rittershusium Brunsvicensem antecessorem Noricum, Paulli a Gisbice Pragensis Periculatorum poeticorum partes tres*, Wittenbergae 1602, 33–34. Viz k tomu Karel Hrdina, *Listy filologické* 50, Praha 1923, 207.

⁵ Srov. Josef Hejnic–Jan Martínek, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě (Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae)* I, Praha 1966, 120–121, a 4, Praha 1973, 330–331 (dále *Rukověť*).

⁶ Viz *tamtéž* 4, 330.

⁷ Srov. *tamtéž* 1, 332, 336.

⁸ Tato báseň vyšla v Carolidesově sbírce *Praeparatio pueritiae ad discendum honestos mores et liberales disciplinas* (Navedení mladistvého věku k poctivým mravům a svobodným literárním uměním), Praze 1606, Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 27 E 16.

hlubokým reformačním duchem a zároveň již i raně barokní obrazností.

Profesoru altdorfské university Konradu Rittershusiovi a norimberskému právníku Georgu Removi poslal svou první sbírku básní Xenia natalia (Praha 1604) také vychovatel synů českého humanistického velmože Přecha z Hodějova Jan Filický z Filic. Tento uherský rodák (narodil se kolem roku 1580 ve Farkašovicích u Kežmarku) se setkal spolu se svými svěřenci s Molnárem v Marburgu v roce 1608, kdy se tam uchýlil z Herbormu před postupujícím morem.⁹ Filický se stal později rektorem školy v Šarišském Potoku, kde také v roce 1623 zemřel. Jeho básně Carminum liber primus vyšly v Basileji 1614. Nově vydal jeho básně David Pareus ve sbírce Delitiae poetarum hungaricorum, Frankfurt 1619. Soudobých uherských dějin, zvláště bojů s Turky, se dotýká jeho žalozpěv Ad deum fortem querimonia de crudelitate Tartarorum et Turcorum populantiam Hungariam.¹⁰ Neobyčejně zajímavý je jeho list neznámým adresátům, patrně českým studentům v Herbormu z Prahy 20. dubna 1605, který svědčí o jeho kladném vztahu k Bočkajově povstání, o němž své adresáty v dopise podrobně informuje.¹¹ S ohledem na to, že Filický pobýval v Praze jako vychovatel mladých baronů Hodějovských již od počátku roku 1604, je velmi pravděpodobné, že se tu setkal v době jeho podzimního pobytu v Praze téhož roku také s Albertem Molnárem Szencim, s nímž udržoval po celý život přátelské styky. Zvláště významným dokladem toho je Filického báseň (Paraphrasis Ungarica...) na oslavu Molnárova překladu žalmů do maďarštiny, který byl prvním překladem žalmů do tohoto jazyka. Dle Filického jím Molnár dovršil dílo svých předchůdců Clemense Marrotha a Theodora Bězy. Tato báseň vyšla přímo v Molnárově knižním překladu žalmů do maďarštiny Psalterium Ungaricum, Herborm 1607, 8b–9a.¹² Jinou báseň na oslavu Molnárova překladu žalmů do maďarštiny uveřejnil Filický v Pareově edici soudobých maďarských veršů Delitiae poetarum hungarorum.¹³

V Ambergu pobýval s Molnárem v srpnu 1615 také český reformovaný myslitel a cestovatel Jan Opsimates,¹⁴ vydavatel Strejcova českého překladu Kalvínových Institucí (Institutio Christianae Religionis) který věnoval anglickému králi Jakubu I.¹⁵ Opsimates představoval spolu s Jiřím

⁹ Srov. Szenci Molnár Albert válogatott művei, Napló 1608, 519.

¹⁰ K Filickému srov. zvláště Otakar Odložilík, *Jan Filický z Filic a jeho čeští přátelé, Sborník prací věnovaný J. B. Novákovi*, Praha 1932, 431–442, a dále *Rukověť 2*, Praha 1966, 144–145, Jozef Kuzmík, *Slovník autorov slovenských a se slovenskými vztahmi za humanismu I*, Martin 1976, 224–226. *Régi magyar költők tára. XVII. század* (Pokladnice starých maďarských básníků. XVII. století), 2. kötet (2. svazek), Budapest 1962, 302–305, 377–378, 623–624. V Archivu Literárněvědného ústavu (MTA Irodalomtörténeti Intézet) Maďarské akademie věd v Budapešti je uložena rukopisná monografie Józsefa Benczédyho o Filickém *Filiczki János élete és munkái*.

¹¹ Srov. Kálmán Benda, *Filiczki János levele 1605–böl*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XIII, Szeged 1973, 83–90.

¹² Text této básně vyšel znovu v *Régi magyar költők tára, XVII. század*, 1. kötet, Budapest 1959, 377–378.

¹³ Frankfurt 1619, 508–510.

¹⁴ Viz Szenci Molnár Albert válogatott művei, 545.

¹⁵ József László Kovács, *Szenci Molnár Albert Altdorfban, Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaissance*, Szeged 1978, 256, píše o Opsimatesovi mylně jako

Strejcem v Jednotě bratrské obrat ke kalvinismu, s nímž se setkáme v téže době i u stoupenců Jednoty v Polsku (Pavel Gilowski, Rzehorz Żarnowiecki). Na tento obrat ke kalvinismu u českých bratrů měli vliv stejné osobnosti, které tehdy silně působily i na ideový vývoj uherského kalvinismu na přelomu 16. a 17. století, a sice hlavní strateg reformace po smrti Kalvínově Theodor Bèze a klasik reformované dogmatiky Amandus Polanus z Polansdorfu, rodák z Opavy. Oba tito myslitelé měli značný vliv také na Alberta Molnára Szenciho. Bèzeův příklad jej vedl při překladu žalmů do maďarštiny, a Polanus, který byl na sklonku života pozván na pražskou universitu, chtěl s sebou vzít do Prahy také Molnára. Pro Polanovu smrt však z tohoto záměru sešlo.¹⁶

Nejvýznamnější kapitolu ve stycích Alberta Molnára Szenciho s českými zeměmi tvoří jeho pražský pobyt v roce 1604. Molnár přijel do Prahy 25. září 1604 s doporučujícími listy Konrada Rittershusia a Georga Rehma pro rektora pražské university Martina Bacháčka z Nauměřic a tehdy předního českého humanistického básníka Jiřího Carolidese z Karlsperka, který byl již v roce 1596 vyznamenán Rudolfem II. za svou literární činnost vavřínovým věncem a poctěn titulem poeta laureatus. Tehdy v Praze žijící anglické básniřce Westonii, manželce zástupce anthaltského knížete u Rudolfova dvora Johanna Leona, doporučil pak Molnára ve svém listě německý humanistický filosof a lékař Johann Konrad Rummel.¹⁷

Hlavním cílem tehdejší Molnárovy návštěvy v Praze bylo osobní předání díla *Dictionarium Latino-ungaricum*, Nürnberg 1604, císaři Rudolfu II., jemuž toto své dílo Molnár dedikoval. Podle deníkového záznamu Molnárova k přijetí u císaře došlo již 4. října 1604 a zásluhu na tom měl jistě i tajemník císařovy uherské kanceláře Tibor Himmelmreich, který náležel rovněž k Molnárovým příznivcům a zasloužil se o to, že mu byl za dedikaci díla vyplacen z císařovy kanceláře dne 19. listopadu 1604 obnos 50 zlatých.¹⁸ Molnárova dedikační předmluva, věnovaná císaři Rudolfu II., má výrazné mírové poslání a oslavuje s antickými reminiscencemi v Rudolfovi ochránce věd a umění. Do kontrastu proti tomu staví neutěšený osud Uher, pustošených zvláště ničivými válkami s Turky. Molnár tu

překladateli Kalvínových Institucí do češtiny, ačkoli toto dílo přeložil Český bratr Jiří Strejc (*Institute náboženství křesťanského*, 1595, dílo vydal Jan Opsimates bez uvedení místa 1612–1614), který také v roce 1597 přeložil do češtiny *Žalmy* podle německých parafrází Abrahama Lobwassera. Strejčův žaltář byl zpočátku užíván mimo bratrské sborové bohoslužby a teprve v roce 1615 se stal součástí bratrského kancionálu. Srov. k tomu Rudolf Říčan, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957, 282. K Opsimatesovu vydání Strejčova překladu Kalvínových Institucí srov. zvláště Ema Urbánková, *Literární archiv – Strahov 1966*, 237–245.

¹⁶ Srov. k tomu list Alberta Molnára Szenciho amberskému profesoru Ludwigu Luciovi u Hanau 18. září 1610, *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, 611–613. Viz též Endre Zsindely, *Szenci Molnár Albert levelei Ludwig Luciushoz (1607–1610)*, *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, Szeged 1978, 280. K Bèzeovi viz z novější literatury např. Imre Bán, *Szenci Molnár Albert, a költő, tamtéž*, 137–153.

¹⁷ Srov. k tomu Lajos Dézsi, *Szenci Molnár Albert*, Budapest 1897, 120–121, 168 až 169. K Bacháčkovi, Carolidesovi a Leovi viz *Rukověť 1*, 120 n. a 326 n., 3, Praha 1969, 151–152. O Westonii psal A. Kolář, *Humanistická básniřka Vestonia*, čas. Bratislava 1926, 18 n., a Mihály Latkóczy, *A humanizmus egy elfeledett nőalakja*, Eperjesi kir. kath. főgymn. értesítője 1890/1891.

¹⁸ Srov. *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, 514–515.

zdůrazňuje, že je po Sambuccovi prvním Uhrem, který věnoval císaři své vědecké dílo, a v závěru své dedikace seznamuje Rudolfa s hlavním obsahem svého latinsko-maďarského slovníku a vyzvedá jeho význam pro šíření latinské kultury v Uhrách.¹⁹

Své dílo daroval Molnár 4. listopadu 1604 i bývalému sedmihradskému knížeti Zsigmondu Báthorymu, který tehdy žil na zámku Libochovice u Litoměřic a po ztroskotání svého záměru na rekatolizaci Sedmihradska se znovu zabýval myšlenkou na spojenectví s Turky a po prozrazení těchto úmyslů byl v březnu 1610 v Praze uvězněn, o 14 měsíců později propuštěn s podlomeným zdravím a zemřel v Libochovicích 27. března 1613.²⁰

V Praze bydlel Molnár na několika místech, nejprve u rektora Bacháčka, nějaký čas u císařského rady Wachera, kde se také stravoval, stejně jako poté u dvorního matematika Keplera, nástupce slavného Tycho de Brahe. Kepler tím chtěl Molnárovi oplatit pohostinství, jehož se mu dostalo za jeho pobytu v Uhrách, kdy musil opustit Štýrský Hradec. O vřelém Keplerově vztahu k Molnárovi svědčí i jeho list po Molnárově odchodu z Prahy do Altdorfu, datovaný 13. února 1605.²¹

Zdá se, že Molnár v Praze, kterou opustil až po více než dvoutměsíčním pobytu 26. listopadu 1604, navázal styky i s širší humanistickou obcí. Zajímavým a dosud neznámým dokladem toho je elegie, kterou napsal do sborníčku, věnovanému úmrtí dcery českého humanisty Bartoloměje Havlíka z Varvažova Doroty, a nazvanému *Elegia consolatoria ad nob. opt. virum D. Bartolomeum Havlichium Srnovecium a Varvaziova, Novae Pragae civem consularum et secretarium, adfinem et collegam merito observandum, obitum filiolae Dorothae, puellae Elegantissimae, ultima Ianuarii anni 1591 natae, 20. Novembris hora 14. anni 1604 denatae, 22. eiusdem mensis die sepultae, maerentem. Subiecta aunt aliquot ab amicis serius missa epitaphia. Pragae e typographeo Schumaniano (1604).*²²

Když se vrátil Albert Molnár Szenci ze své pražské cesty, blahopřál mu mezi jinými k jejím výsledkům i k tomu, že zde získal řadu příznivců a přátel²³, také jiný významný představitel maďarských kalvinů István Csulyak Miskolci (1575 – 1645), který se rovněž při svých cestách za studii dostával do styku s českými zeměmi. Rodák z Tolcsy poblíž Šarišského Potoku, z kraje, který tvořil kromě Debrecína hlavní teritoriální základnu maďarských kalvinů, byl plně proniknut reformačními představami uherskými a podobně jako jiní jeho vrstevníci studoval na protes-

¹⁹ Text dedikační předmluvy byl uveřejněn v *Szenci Molnár Albert művei, Régi magyar költök tára. XVIII. század. 6. kötet.* Sajtó alá rendezte Stoll Béla, Budapest 1971, 451–454.

²⁰ Archívní materiál k českému pobytu Zsigmonda Báthoryho shromáždil Endre Veress Srov. Veress Endre hagyatéka (Pozůstalost E. V.), MTA Kézirattára (Rukopisné oddělení MAV), Budapest, sign. Ms. 422.

²¹ Srov. Lajos Dézsi, I. c., 128–129, 168.

²² Text této básně, kterou neuvádí ani kritické vydání Molnárova básnického díla v edici *Régi magyar költök tára* (XVII. század. 6. kötet. Budapest 1971), jsem uveřejnil v příspěvku *K pražskému pobytu Alberta Molnára Szenciho, Sborník k 70. narozeninám László Dobossyho*, Budapest 1980 (v tisku).

²³ Srov. dopis Istvána Csulyaka Miskolciho Albertovi Molnárovi Szencimu z Heidelbergu 7. února 1605, který vyšel v *Régi magyar költök tára. XVII. század. 2. kötet*, Budapest 1962, 315–316.

tantských universitách v Německu. Přišel sem až po debrecínských teologických studiích jako vychovatel Miklóse Thökölyho, syna kežmarské větve známé rodiny Thökölyů. Nejprve se dostali spolu s mladým Thökölym v září 1601 do lužického Zhořelce, kde se stravovali podle svědectví Csulakyovy autobiografie u místního měšťana Šmída (v latinském originále Csulyakovy autobiografie Heinrich Smid – patrně s maďarským S = š) spolu s českým magnátem Petrem Vokem z Rožmberka.²⁴ Rodina Rožmberků tehdy prožívala poslední období svého rozkvětu, a bylo to právě období, kdy byla úzce spojena i s Uhrami. Petr Vok z Rožmberka se často stýkal s latinskými humanisty, z nichž mnozí (např. Pavel z Jizbice a Martin Bacháček) se dobře znali i s humanisty uherskými.²⁵ Kromě toho na sklonku života vychovával pan Vok u sebe svého synovce Jana Zrinského, který po jeho smrti v roce 1611 zdědil panství Rožmberk a Libějovice. Těšil se však z tohoto dědictví pouze jeden rok; v roce 1612 zemřel a je pochován v kostele ve Vyšším Brodě v Jižních Čechách.²⁶

Csulyak Miskolci později opustil stolovní místo u měšťana Šmída a přeseďlal k Viktoru Glichovi, kde jídával spolu s dalšími českými šlechtici Jiřím a Matějem Sebušickými a se dvěma Dány.²⁷ Ve Zhořelci pobyl Csulyak spolu s mladým Thökölym rok a osm měsíců. Již zmíněný uherský humanista Jan Filický z Filic, spjatý mnoha pouty s českými zeměmi, napsal na odchod Csulyaka a Thökölyho ze Zhořelce pamětní verše, jež se dochovaly rovněž v Csulyakově deníku.²⁸ S Csulyakem se setkal Filický i v Heidelbergu, kam Csulyak odešel za studii 21. června 1603.²⁹ Při této příležitosti prošel českými zeměmi a strávil tu celkem asi pět dnů. O této cestě podal zajímavé svědectví v rukopisném cestovním diáři *Diarium Apodemicum*,³⁰ v němž do značné míry předjímá pozdější známý popis cesty do českých zemí v díle *Europica Varietas* od Mártona Csombora Szepsiho.

Do českých zemí přišel István Csulyak Miskolci z Žitavy přes Sudety, kdy vkročil do „Babylonu múz“, jak nazývá české království, a nejprve se zastavil v Mladé Boleslavi, již připomíná jako sídlo Českých bratří.³¹

²⁴ Srov. *Curriculum vitae Stephani Pastoris Chuliak Miskolcini, Ecclesiae Liscensis Antecessoris, Ecclesiarumque dioeceseos Zempleniensis Senioris, ejusdem manu descriptus, Diarium Apodemicum ab anno 1601*, OSZK Kézirattára (Rukopisné oddělení Széchényiho knihovny), Budapest, Oct. Lat. 656, str. 302a. Tato Csulyakova autobiografie vyšla v maďarském překladu v *Régi magyar költők tára*, (dále RMKT) XVII. század. 2. kötet, Budapest 1962, 283–300. Zmíněná část je zde na str. 288. Latinský originál této autobiografie uveřejnil Jenő Zoványi, *Miskolci Csulyak István Diariumából*, Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XI, Budapest 1927, 119–168 (zmíněný passus na str. 130).

²⁵ Viz Josef Hejnic–Jan Martínek, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* 4, Praha 1973, 375–377.

²⁶ Srov. např. Zdeněk Pokluda, *Magyarországi nemesek földbirtoklása Cseh- és Morvaországban* (Pozemkový majetek uherské šlechty v Čechách a na Moravě), Levéltári Közlemények 46, Budapest 1975, č. 2, 275.

²⁷ Srov. István Csulyak Miskolci, *Diarium Apodemicum*, 302a.

²⁸ Viz *tamtéž*, 96a–97a.

²⁹ Srov. *tamtéž* 303a.

³⁰ Srov. *tamtéž* 26b–30a. Tato část Csulyakova deníku dosud publikována nebyla. Celkové zhodnocení Csulyakových cestovních zápisků bez bližšího přihlídnutí k jejich českým partiím podal Zsigmond Jákó, *Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum X–XI, Szeged 1971.

Teprve poté počíná vlastní popis Čech určením jejich hranic a sousedů³² a historickým výkladem o vzniku českého království, který spojuje s udělením královského titulu knížeti Vratislavovi v roce 1086, přičemž zdůrazňuje i příslušnost Moravy, Lužice, Slezska, ba i Polska k českému království.³³ Popis přírodního bohatství Čech se shoduje s Münsterem i Sylviem, na něhož se Csulyak přímo odvolává,³⁴ partii o řece Labe převzal autor zřejmě z Dubravia.³⁵ Dobově podmněné je také Csulyakovo tvrzení o přibuznosti češtiny s „jazykem dalmátským“ („Sermo genti et Dalmatis unus est“), které nacházíme, jak u Münstera, tak i u Eneáše Sylvia.³⁶

Určení dalších pramenů Csulyakova cestopisného popisu je již obtížnější. Ve vlastním popisu cesty líčí Csulyak svou pouť přes Brandýs, Prahu, Veltruby³⁷ a Litoměřice k hranicím Míšně. Kdežto Brandýsu věnuje jen běžnou zmínku o jeho poloze na Labi a u Litoměřic připomíná Vltavu i vinorodou krajinu v okolí města, Praze věnuje několikastránkový zevrubný popis. Zde čerpá zřejmě jak z vlastních zážitků, tak i z dosavadní literatury. Svě vyprávění začíná historickým úvodem o Libuši a Přemyslovi i etymologií místního názvu Praha od práh³⁸ a zmiňuje se o rozdělení města na tři hlavní části (Staré a Nové Město, Malá Strana). Připomíná významné objekty, např. chrám sv. Víta a sv. Jiří (upozorňuje na jezdecovou sochu sv. Jiří mezi oběma chrámy od uherských umělců bratří Kolozsváriových, aniž tyto tvůrce jmenuje), rožmberský palác, Karolinum, Betlémskou kapli i letohrádek Hvězda a připomíná tak nevědomky místo pozdější bělohorské katastrofy.

Zvláštní pozornost věnuje pražské univerzitě, u níž podle Münstera chybně uvádí rok založení 1361 nebo 1370.³⁹ Kromě rektora Bacháčka výslovně uvádí z profesorů pražské university Jana Husa, upáleného v Kostnici, a cituje tu i krátký elegický distichon o Husovi z pera německého humanisty Nikodema Frischlina (1547 – 1590),⁴⁰ který působil několik let v Lublani a na dvoře Maxmiliána II. získal titul poeta laureatus. Z dalších jmen, vázících se k pražské univerzitě, připomíná Csulyak Johanna Paleologa, Matouše⁴¹ Collina a Marka Bydžovského.

Frischlinův spisek o výuce 6 – 14 letých dětí z dvoj- i trojjazyčného prostředí v latině a řečtině *De ratione instituendi puerum ab anno aetatis sexto et septimo, ad annum usque decimum quartum; ita ut praeter duas*

³¹ Viz *Diarium Apodemicum*, 26a.

³² Tento popis se shoduje s Dubravíem (*Ioanni Dubravii olomucensis episcopi, Historia boiémica*, Basileae 1575, liber I, 1) i s Abrahamem Ortelíem, *Theatrum orbis terrarum*, Antverpen 1595, 47.

³³ Zde čerpá Csulyak zřejmě ze Sebastiana Münstera, *Cosmographia universalis*, Basileae 1572, liber III, kap. 496 *Quando Bohemia evecta in regnum*, str. 950.

³⁴ Viz *Diarium Apodemicum*, 26b. Srov. Sebastian Münster, l. c., 940, a *Aeneae Sylvii Bohemorum historia*, Basileae 1575, 5.

³⁵ Viz Dubravius, l. c., liber I, 2.

³⁶ Srov. Sebastian Münster, l. c., 940, a Eneáš Sylvius, l. c., 5.

³⁷ Název Velbren přejal Csulyak patrně z mapy Čech (jako části mapy Německa) v díle Gerardi Mercatoris, *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*, Amsterodami 1613, 212–213.

³⁸ Pramenem je tu Csulyakovi opět Dubravius, l. c., lib. II, 9–11.

³⁹ Srov. Sebastian Münster, l. c., 950, 958.

⁴⁰ Viz *Diarium Apodemicum*, 29b.

⁴¹ Csulyak, *Diarium Apodemicum*, 28b, píše mylně Martin.

aut tres maternas linguas, etiam Latinam discat recte loqui et scribere: Graecam vero mediocriter intelligere; insuperque rudimenta Dialecticae et Rhetoricae ad usum scribendi conferre (Gyssingae 1584) se nachází i v přívažku k třetímu vydání díla Alberta Molnára Szenciho, nazvaném *Syllecta Scholastica* (Heidelbergae 1621, 35 – 44).⁴² Tento spisek připsal Frischlin v roce 1584 v Némétújváru hraběti Ferenci Batthyányovi, pozdějšímu manželovi pěstounky Mikuláše Zrinského mladšího Evy Lobkovicové, jež byla v letech 1626 – 1633 i velkou příznivkyní Alberta Molnára Szenciho.⁴³ Příležitostnou báseň k Frischlinovu tragickému úmrtí v roce 1590 vydal o devět let později v souboru svých básní Jan Bocatius.⁴⁴

Marka Bydžovského uvádí Csulyak zřejmě proto, že v letech 1602 – 1603 byl rektorem pražské university,⁴⁵ Matouše Collina mohl znát již z uherského prostředí jako nadšeného stoupence Melanchtonova i podle mramorového památníku v Karolinu, který zřídil Collinovi roku 1567 z vděčnosti za ochranu Jakub Paeleologus.⁴⁶ Není nám známo, zda István Csulyak Miskolci navázal užší styk s některým z pražských humanistů, pro krátkost jeho pobytu v Praze se to nezdá pravděpodobné. Nicméně jeho popis Prahy a českých zemí je jednou z prvních závažných reminiscencí na naše země v díle uherských humanistů na počátku 17. století. Csulyak měl zřejmě ke svému dílu ještě i jiné prameny než Münstera, Dubravia, Eneáše Sylvia a Ortelia. Je velmi pravděpodobné, že využil některé popisy Prahy, které uvádí ve svém soupisu literatury k dílu *Theatrum orbis terrarum* (Antwerpen 1595) Abraham Ortelius.⁴⁷ Přitom se ovšem Csulyak opíral také o vlastní pozorování, i když jeho cestovní zápisky mají popisnější ráz než barvitý přednes jeho následovníka Mártona Csombora Szepsího.

Márton Csombor Szepsí (1595 – 1622) je autorem prvního maďarsky psaného cestopisu, který vyšel v Košicích roku 1620. Jde o známého autora maďarské humanistické literatury, jehož základní dílo *Europica varietas* vydal podle košického vydání již koncem 19. století István Szamota⁴⁸ a poté vyšlo toto dílo ještě v řadě dalších vydání, z nichž vyniká zvláště kritické vydání Ivána Sándora Kováče z r. 1968.⁴⁹

⁴² Jeden exemplář tohoto díla chová OSZK Budapest, sign. RMK I, 513.

⁴³ O Evě Lobkovicové-Batthyányové srov. monografii Sándora Takácsa, *Zrinyi Miklós nevelőánya* (Pěstounka Mikuláše Zrinského), Budapest 1917, i další zmínky v literatuře, např. u Tibora Klaniczayho, *Zrinyi Miklós*, 2. vydání, Budapest 1964, 25.

⁴⁴ *De tragico casu et obitu miserabili Nicodemi Frischlini, M. Ioannis Bocatii Poetae Laureati Caesaris Hungaridos libri poematorum V*, Bartphae 1599, 220–222.

⁴⁵ Viz *Rukověť I*, Praha 1966, 244.

⁴⁶ Viz *tamtéž*, 420.

⁴⁷ Jedná se zřejmě o díla Georga Handsche a Johanna Cringingera, vydaná v Praze v 2. polovině 16. století.

⁴⁸ Srov. *Régi magyar utazók Európában* (Staří maďarští cestovatelé v Evropě) 1532 až 1770, Nagybecskerek 1892, 73–221.

⁴⁹ Viz *Szepsí Csombor Márton összes művei, Régi magyar prózai emlékek* (Sebraná díla M. Sz. Cs., Památky staré maďarské prózy) 1, Budapest 1968. Z dalších vydání třeba uvést nejnovější vydání, jež vyšlo péčí Istvána Kulcsára, *Europica Varietas*, Budapest 1979. Ze starších vydání třeba připomenout edici László Szeremleiho *Europica Varietas*, Kolozsvár 1943. Úryvky z Csomborova cestopisu o cestě do Anglie vydal Neville Masterman – Sándor Maller, *Szepsí Csombor Márton: Description of England*, Angol Filológiai Tanulmányok, Debrecen 1938, III, 63–80, a úryvek o cestě do Polska vydal Jan Ślaski, *Márton Csombor*,

Csombor vykonal svou velkou cestu po Evropě v době, která následovala po vítězné nizozemské buržoazní revoluci a předcházela buržoazní revoluci anglickou, v době, kdy se schylovalo k třicetileté válce a zápas reformace s protireformací se dostával do rozhodující fáze.⁵⁰ Na svou cestu se vydal Csombor z Prešova 29. května 1616 přes Beskydy do Polska, kde prošel Mazurskem a zastavil se na delší čas v Gdaňsku, který pokládá za jedno z čelných středisek evropského humanismu, severní výspu evropské reformace a východisko pro námořní obchod mezi východní a západní Evropou. Na cestě z Polska se krátce zastavil v Dánsku, a poté zamířil do Nizozemí a Anglie, které byly tehdy v čele evropského hospodářského i politického pokroku, a kde věnoval mnoho pozornosti sociální problematice (všimá si např. tovaryšských bouří proti mistrům v Nizozemí) i rozhodující fázi britského zápasu mezi protestantismem a katolicismem za Alžběty a Marie Stuartovny. Ve Francii srovnává život ve městech a na venkově a vyrovnává se se stále živým dědictvím Bartolomějské noci a jako protestant se cítí lépe v Německu, kam dorazil až v červnu 1618 a odkud přešel (patrně v červenci téhož roku) do Čech a svou cestu pak ukončil ve Slezsku a v Krakově, odkud již dospěl v srpnu 1618 na rodnou Spiš.⁵¹

Cestopis Csomborův představuje na svou dobu neobyčejně moderní dílo, snažící se pochopit soudobou evropskou společnost v jejích základních vývojových tendencích se značným důrazem na celkovou společenskou skladbu, pracovní podmínky, otázky cenové, obchodní atd., což vše přispívá k neobyčejně plastickému obrazu rodící se kapitalistické společnosti v konfrontaci s přežívajícími poměry feudálními. Csombor jasně postihuje např. stinné stránky šlechtické demokracie v Polsku s její rozkladnou anarchií a nedostatkem politické stability a i uprostřed popisů různých pamětihodností si najde čas k úvaze nad základními otázkami vědeckého pokroku (tak např. při cestě Německem se zamýšlí nad důsledky Koperníkova heliocentrického učení pro poznání vesmíru). Kromě náboženských poměrů a kulturně historických památek, jimž věnuje hlavní pozornost, si Csombor

Podróż po Polsce, Warszawa 1961. Viz též Szepsi Csombor Márton, Reise durch Polen, Die gelehrte Welt des 17. Jahrhunderts über Polen, Wien-München-Zürich 1972, 693–705. Srov. ještě Ágnes Békes, Szepsi Csombor Márton Angliában, Angol Filológiai Tanulmányok 2, Debrecen 1965, 5–35, a István Sándor Kovács, Szepsi Csombor Márton, az első magyar útleírás szerzője Lengyelországban (M. Sz. Cs., autor prvního maďarsky psaného cestopisu v Polsku) 1616–1618, Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből (Studie k literárním vztahům polsko-maďarským), Budapest 1969, 175–210.

⁵⁰ Při svém výkladu Csomborova díla *Europica Varietas* jsem používal nejnovější vydání tohoto díla od Pétera Kulcsára, *Europica Varietas*, Budapest 1979. Ideový význam Csomborova cestopisu rozebral zejména Tibor Wittman, *Az Europica Varietas, Irodalomtörténeti Közlemények* 60, 1956, č. 1, 28–34. Srov. k tomu ještě Rezső Szij, *Megjegyzések Wittman Tibor Csombor tanulmányához, Irodalomtörténeti Közlemények* 61, 1957, č. 1–2, 121–124, a odpověď Tibora Wittmana a *Irodalomtörténeti Közlemények* 61, 1957, č. 4, 388–389.

⁵¹ Celkový rozbor díla *Europica Varietas* podal několikrát podrobně Iván Sándor Kovács. Nejprve v rozsáhlé studii k edici sebraných spisů Csomborových *Szepsi Csombor Márton, Összes művei*, Budapest 1968, poté v souboru studií *Pannóniából Európába*, Budapest 1975, a posléze v úvodní studii *Szepsi Csombor Márton és az Europica Varietas* (M. Sz. Cs. a *Europica Varietas*) k edici *Szepsi Csombor Márton, Europica Varietas*, Budapest 1979, 7–83.

pravidelně všímá i života prostých lidí. Přespává a stravuje se u náhodných známých a snaží se od nich získat co nejvíce informací o životě v té které zemi.

Nás zde zajímá nejvíce jeho popis Čech.⁵² V dedikaci této části Csomborova díla je zřetelná již situace středoevropská v předvečer Bílé Hory, neboť Csombor dedikuje tuto část třem významným košickým měšťanům Joachimu Magdeburgerovi, Georgu Meldovi a Pavlu Nagyovi, kteří náleželi k okruhu stoupenců Gábora Bethlena. Magdeburger byl spolu s Imrichem Thurzem a Mihályem Bassányim členem uherské deputace, která dorazila do Prahy 6. března 1620 a měla tu zjistit půdu pro prohloubení spojení mezi českými stavy a Gáborem Bethlenem.⁵³

Ve vlastním popisu Čech vychází Csombor ponejvíce z Münsteru a Ortelia,⁵⁴ a navíc oproti nim uvádí mezi českými a moravskými řekami kromě Labe a Vltavy i Svatou. Ve svém líčení má Csombor mnohem více samostatných prvků než Csulyak a také literární i poznávací úroveň jeho cestopisu je vyšší. Csombor postihuje hlouběji např. soudobé společenské poměry české, zápas mezi českým stavovským povstáním a císařskou mocí (např. v části o Plzni),⁵⁶ všímá si náboženského dělení české společnosti i podle jednotlivých protestantských konfesí a mnoho místa tu nachází i život prostých lidí na vesnici a v menších městech (Csombor líčí např. velmi barvitě, jak se jej pokusili rokycaňští občané oženit).⁵⁷ Csombor má dar vystihnout situaci v hutné zkratce (např. když popisuje v jedné větě úroveň svého ubytování v pražském hostinci U tří korunek na Starém městě pražském).⁵⁸ Opakuje některé údaje Csulyakovy (např. o odchodu českých studentů z Prahy do Lipska počátkem 15. století) a ač protestant zaujímá kritičtější stanovisko k Žižkovi, u něhož připomíná, že v Uhrách zbořil mnoho klášterů.⁵⁹ Dopouští se i drobných omylů, např. když mylně ztotožní císaře Zikmunda, pochovaného ve Velkém Varadíně, se sedmihradským knížetem Zikmundem Báthorym, který zemřel v roce 1613 v Libochovicích a byl pohřben v jedné z bočních kaplí svatovítského chrámu.⁶⁰ V Praze přišel Csombor do styku i s českými a slovenskými

⁵² Srov. *Europica Varietas*, Budapest 1979, 254–263, a v kritickém vydání Ivána Sándora Kovácsa, *Szepsí Csombor Márton, Összes művei*, Budapest 1968, 269–277, poznámky 561–568. Populárně vědecký článek o české kapitole *Europica Varietas* napsal Rezső Szij, *Cseh-magyar sorsközösség* (Osudová pospolitost česko-maďarská), Hét 10. října 1965.

⁵³ O osudech tohoto poselstva do Prahy psal Pál Péter Domokos, *Tatrosy György önéletrása és történeti jegyzetei*, Irodalomtörténeti Közlemények 61, 1957, 238–261. O vztahu Gábora Bethlena a košických měšťanů viz György Kerekes, *Bethlen Gábor fejedelem Kassán* (Kníže G. B. v Košicích) 1619–1629, Kassa 1943. K Magdeburgerovi, Nagyovi a Meldovi srov. poznámky Ivána Sándora Kovácsa v *Szepsí Csombor Márton, Összes művei*, Budapest 1968, 561–562.

⁵⁴ Viz Sebastian Münster, l. c., 940–960, a Abraham Ortelius, l. c., 47.

⁵⁵ Údaj o Svatce čerpá zřejmě od G. Mercatorise, l. c., mapa Germania, 212–213.

⁵⁶ Viz *Europica Varietas*, Budapest 1979, 255.

⁵⁷ Srov. *tamtéž*, 256.

⁵⁸ *Tamtéž*, 258.

⁵⁹ *Tamtéž*, 258.

⁶⁰ *Tamtéž*, 258. Na omyl Csulyakův poukázal již Iván Sándor Kovács (*Szepsí Csombor Márton, Összes művei*, 565). Náhrobní nápis Zikmunda Báthoryho v svatovítském chrámě uveřejnil již Péter Bód, *Hungarus tymbaules*, Nagyenyed 1776, 76.

humanisty Janem Campanem z Vodňan, Petrem Fradeliem a Danielem Basiliem z Deutschenberku.⁶¹ Basilius i Fradelius byli původem ze Slovenska a měli četné styky s uherskými humanisty. Fradelius sám mnoho cestoval, prošel Německo, Švýcarsko, Francii, Belgii i Anglii (cestu Fradelia do tří posledně jmenovaných zemí připomíná v *Europica Varietas* i Csombor),⁶² jednu ze svých básní věnoval anglickému králi Jakubovi I. a seznámil se osobně i s vůdcem francouzských hugenotů Filipem Morayem.⁶³

Z pražských pamětihodností připomíná Csombor ještě staroměstský orloj, Týnský chrám i pražskou universitu, u níž uvádí ve shodě s Csulyakem chybné datum založení podle Münstera 1370. Zajímavá je i Csomborova poznámka o týnské škole, kde se setkal se svým někdejší spoluzákem z Kežmarku Mathiasem Frölichem, s nímž v roce 1607 navštěvoval kežmarskou školu.⁶⁴ Z cesty dalšími městy a obcemi připomíná Csombor Nymburk, kde zaslechl od jakéhosi pobudy zpívat píseň od A. Lobwassera, Králův Městec, kde připomíná špatnou jakost rakouského vína, ale chválí polohu města i bohatství jeho obyvatel. Dalšími místy, jimiž prošel byly Petrovice a Jaroměř, kde naopak haní hamížnost místního hostinského, Česká Skalice, již uvádí pod jménem Caliz, obvyklým i ve Španělsku a ve Flandrech. Svou výstavností se líbil Csomborovi i Náchod a další města v Kladsku, jež řadí podle soudobé historické reality ještě k českým zemím.⁶⁵

Z české partie díla *Europica Varietas* třeba vyzvednout zvláště autorovy sympatie k českému povstání i k prostým českým občanům, s nimiž se na své cestě setkával. Jde o cenný dobový dokument, který názorně ukazuje s jakými nadějemi byl přijímán v maďarském kalvínském prostředí v Uhřích český stavovský odboj a jaké místo zaujímaly české země v tehdejší Evropě.

Zájem uherských humanistů reformovaného vyznání o české země byl podmíněn především rozvojem národně osvobozeneckých tendencí uherských v předvečer třicetileté války. Jestliže Albert Molnár Szenci na počátku 17. století se obrací ještě s plnou důvěrou k císaři Rudolfovi II. a očekává od něho pomoc i podporu v zájmu rozvoje maďarské kultury, jeho současník István Csulyak Miskolci projevuje již vyhraněnější sympatie pro českou reformaci, jejíž pokroky neopomene nikde připomenout (např. když uvádí Mladou Boleslav jako sídlo Českých bratří) a také z univerzitních osobností pražských vyzvedá ty, kteří měli nejbližší k reformačním snahám. Po Husovi jmenuje i ctitele Melanchtonova Matouše Collina aj. Tuto orientaci na českou reformaci prohlubuje i Márton Csombor Szepsi, který navíc vítá české stavovské povstání jako spojence protihabsburského boje Gáboru Bethlena. Na straně Bethlenové stanuli později

⁶¹ Viz *Europica Varietas*, 260.

⁶² K Fradeliovi srov. zvláště monografii Josefa Polišenského, *Petr Fradelius*, Praha 1965. Základní biografický přehled a soupis literatury o Campanovi, Basiliovi a Fradeliovi viz *Rukověť 1*, Praha 1966, 168–173, 254–295, 2, Praha 1966, 151–161.

⁶³ Viz *Europica Varietas*, 260.

⁶⁴ Srov. *tamtéž*, 260.

⁶⁵ *Tamtéž*, 261–263.

i Albert Molnár Szenci a István Csulyak Miskolci, který se postavil již po bok Bočkajův. U Csombora nacházíme i solidaritu s pražskými humanisty uherského původu (jde zejména o rodáky ze Slovenska Petra Fradelina a Daniela Basilia z Deutschenberku). Pro všechny uherské humanisty reformovaného vyznání znamenala pak Praha významné evropské humanistické centrum, jehož kulturní ovzduší si cenili bez ohledu na úzké zájmy náboženské. České stavovské povstání posílilo pak i jejich naděje na česko-uherské spojení politické na prahu třicetileté války.

DIE REISEN UNGARISCHER HUMANISTEN REFORMIERTER KONFESSION IN DIE BÖHMISCHEN LÄNDER AM VORABEND DES DREIßIGJÄHRINGEN KRIEGES

Anfang des 17. Jahrhunderts kommt es zur Vertiefung der Beziehungen zwischen den ungarischen Reformierten und den böhmischen Ländern. Ein besonderes Kapitel in diesen Beziehungen bilden die Reisen der ungarischen Humanisten reformierter Konfession in die böhmischen Länder am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges. Diese Reisen führten zunächst auf den Prager Hof Rudolfs, wohin eine ganze Reihe ungarischer Humanisten kam; der bedeutendste von ihnen war Albert Molnár Szenci, eine führende Persönlichkeit der ungarischen Reformation, der im Jahre 1604 dem Kaiser Rudolf sein Werk *Dictionarium latino-Hungaricum* widmete und bei diesem Anlaß eine Reihe tschechischer und ausländischer Humanisten kennenlernte, z. B. Georg Carolides, die Dichterin Westonia u. a. Hier schrieb er auch seine Trauerverse auf den Tod der Tochter Dorota des tschechischen Humanisten Havlík z Varvažova, die bisher nicht veröffentlicht wurden und nicht einmal den Herausgebern der kritischen Edition von Molnárs Werk bekannt sind. Seinen Aufenthalt in Prag hielt Molnár auch in seinem Reisētagebuch fest.

Ein weiterer bedeutender ungarischer Humanist reformierter Konfession, der die böhmischen Länder besuchte, war Istvan Miskolci Csulyak, der seine Eindrücke im handschriftlichen Tagebuch *Diarium Apodemicum* festhielt, das in der Manuskriptenabteilung der Széchenyi Bibliothek in Budapest erhalten geblieben ist. Csulyak unterstreicht hier noch vor Bockais Aufstand die revolutionären Traditionen des hussitischen Böhmens und veröffentlicht da z. B. ein Distichon über Hus aus der Feder des bekannten deutschen Humanisten Frischlin. Auch die erste ungarisch verfaßte Reisebeschreibung, das 1620 in Kaschau unter dem lateinischen Namen *Europica varietas* erschienene Werk von Márton Szepsi Csomboi widmet große Aufmerksamkeit den böhmischen Ländern, vor allem dann dem Aufenthalt des Autors in Prag zu Beginn des tschechischen Ständeaufstandes. Csomboi sympathisierte vollends mit diesem Aufstand und erblickte darin eine wichtige Hilfe auch für den antihabsburgischen Widerstand Gábor Bethlens.